

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XVIII

Neřit Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVIII

İstanbul - 1998

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel: (0212) 518 26 09 Fax: (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Dizgi: **GİRİŞİM DİZGİ**

Tel: (0212) 513 28 29

Basıldığı Yer: **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt: **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46 Beyazıt - İST.

Eserin sekizinci ve dokuzuncu bölümleri vakıflara ayrılmıştır. (s.145-218) "Osmanlı İdaresi"nde Vakıf" başlığı altında Mısır'daki vakıflar hakkında derli toplu bir bilgi verilmiş, Memlûk devrinin sonlarında Mısır'ın vakıf bakımından doruk noktada olduğu ifade edilmiştir. Osmanlı döneminde kurulan vakıflar bir tasnif çerçevesinde incelenmiş, sırasıyla "paşaların kurdukları, emirler tarafından kurulanlar ve ağa vakıfları" alt başlıklarıyla konu sınıflandırılmıştır. Bu vakıfların kuruluş tarihleri, amaçları ve buldukları mahaller belirtilmiş; Osmanlı valilerinin (paşaların) kurdukları vakıfların daha çok eğitim amaçlı oldukları vurgulanmıştır. Örnek olarak Süleyman Paşa, İskender Paşa ve Mehmed Paşa vakıfları gösterilmiş, toplam 31 paşa vakfı hakkında doyurucu bilgi verilmiştir.

Daha ilginç amaçlar için kurulan vakıflar da vardır. Meselâ Emir Süleyman'ın, Kahire'nin kuzey varoşunda kendi yazlık ikametgâhı yakınında tesis ettiği vakıf, bir musalla (namazgâh), bir çeşme ve yaz mevsiminin sıcak günlerinde, halkın serinlemek için soğuk bir banyo yapabilecekleri küçük bir hamamdan meydana geliyordu. Diğer ilginç bir vakıf, İbrahim Paşa'nın 1525'te kurduğu vakıftır. Bu vakfın iki amacı vardı: Birincisi Amr İbn-i As Camii'nin ihtiyaç halinde restore edilmesi, ikincisi ise bir Nilometre'nin (Nil nehrinin su seviyesini ölçecek âletin) bakım ve işletmesi idi. Vakıf konusuna ilâve olmak üzere, eserin "ek bilgi" sayfalarında (s.275-280) vakıf amacıyla kurulmuş müesseselerin analitik bir listesi mevcuttur.

Onuncu bölümde; ki bu bölüm, bir bakıma eserin son bölümüdür, çünkü onbirinci bölüm özettir, "Osmanlı Fethi'nin Kahire'ye Te'siri" işlenmiş, Memlûk ve Osmanlı mimarisi örneklerle mukayese edilmiştir. Her iki dönemin mimari özellikleri planlarla somutlaştırılmıştır. Mimarî eserlerden başta câmiler, medreseler, zaviye ve türbelerden örneklemeler yapılmıştır. Memlûk mimari tarzına örnek olarak Hayır Bey medresesi ve türbesi (türbenin inşaa tarihi 1502, medresenin 1521), Davud Paşa Câmii (inşaa tarihi 1548), Attar Nebi Ribatı (inşaa tarihi 1662) ve Ukbe ibn-i Amir Türbesi; Osmanlı mimari üslûbuna örnek olarak da, Süleyman Paşa Camii ve medresesi, Bulak'ta Sinan Paşa Câmii gösterilmiştir.

Kitabın sonuna eklenen zengin bibliyografya, Mısır üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için bir kılavuz niteliğindedir. Genel indeks, eserin kullanımını kolaylaştırırken, görsel malzeme olarak örnek resimler ve planlar esere ayrı bir renk, ayrı bir çeşni katmıştır. Keza kitabın sonundaki dönemin Kahiresini yansıtan harita, câmî, medrese, zaviye ve bazı mahallelerin yerlerini öğrenmemizi kolaylaştırmaktadır.

Freiburg'daki Albert-Ludwigs Üniversitesi, Felsefe Fakültesi'nin tavsiyeleri doğrultusunda, Doris Behrens-Abouseif'in bu değerli çalışması, Memlûk ve Osmanlı devirleri Mısır'ı ile ilgili araştırmalar için bir model, araştırmacılar için örnek bir çalışmadır.

Mehmet Ali BEYHAN

Suraiya Faroqhi, *Coping with the state: Political conflict and crime in the Ottoman Empire 1550-1720*, XXIII+205 (indeks ile), *Analecta Isisiana XVII*, The Isis Press, Istanbul 1995.XXIII+205 Sahife.

Osmanlı tarihi ile ilgili periyodik yayınlardaki artış ve çeşitlilik, tarihin diğer sahalarında olduğu gibi, Osmanlı tarihçilerinin de makalelerini kitaplaştırmaları ihtiyacını doğurmuştur.

Daha önce, ünlü Variorum Reprints serisi içinde makalelerinin bir kısmını kitaplaştırmak¹ bu seriye dahil olan Prof. Faroqhi, bu kez yukarıdaki zikredilen kitab içinde XVI.-XVII yy. Osmanlı tarihi ile ilgili ikisi daha önce yayınlanmamış on bir makalesini bir araya getirmiştir.

XVI.-XVIII yy. Osmanlı Devleti ve toplumunun çeşitli cephelerini konu edinen ve teori-ampirik malzeme dengesini kurabilmiş sayısı az Osmanlı tarihçilerinden biri olan Prof. Faroq-

¹ *Presants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*. London 1986.

hi, kitabın girişinde (VII-XXIII) Osmanlı tarihçiliğinin dünya tarihçiliğindeki yeri, Osmanlı ile diğer sahalar arası mukâyese imkânları ve Osmanlı tarihçiliğinin metodik problemlerini tartışıyor.²

1960'lerden itibaren tarih literatürüne dahil olan ve Osmanlı örneğinin AÜT ve/veya feodalizm gibi üretim tarzlarının hangisi ile örtüştüğü gibi genel teorik tartışmaları tercih eden sosyal bilim-ekonomi kökenli tarihçiler ile kendilerini teorik tartışmalardan uzak tutup sadece arşiv çalışmaları ile iktifa eden "muhafazakâr tarihçiler" in eksikliklerine işaret eden yazar, bu iki kopuk ekolün sentezi sayılabilecek bir Ottomanist profiline ihtiyacı belirtiyor. İlk elden kaynakları kullanma kabiliyetine sahip ancak mukâyeseli tarihe malzeme sağlayabilecek derecede dünya tarihçiliğindeki yeni yaklaşımlara ve tarihin komşu disiplinlerine açık bu tür bir tarihçiliğin Osmanlı'yı anlama ve anlatma sürecine önemli ölçüde katkıda bulunacağı Prof. Faroqhi'nin de altını ısrarla çizdiği açık bir gerçek.

Hindistan'dan İtalya'ya geniş bir mukâyese alanı öneren Faroqhi, Osmanlı köylüsünün neden toplu isyanlara kalkışmadığı, ayarın neden Avrupa burjuvazisi gibi bağımsız hareket kabiliyeti kazanamadığı ve iltizâmın devletin çevresel kuvvetleri merkeze entegrasyonunda nasıl bir rol oynadığı gibi temel soruları gündeme getirerek bunların cevaplanmasında Osmanlı kaynaklarının boş bıraktığı yerleri sahalar ve disiplinler arası mukâyeseli bir okuma ile doldurmayı öneriyor. Tabii burada, yazarın da belirttiği gibi, sadece benzerliklerin değil farklılıkların da vurgulanması (Avrupa ve Osmanlı iltizâmları örneğinde olduğu gibi) hayatî önem taşıyor. Çünkü, *sui generis* bir Osmanlı modelinden kaçarken, Avrupa-merkezli bir tarih yazıcılığının esiri olmak da pek tercihe şâyân olmasa gerek.³

Yukarıda zikredilen yeni Ottomanist profilini, Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili iki çalışmayı⁴ örnek vererek somutlaştıran yazar, Charles Tilly'nin Fransız köylüsü ile ilgili kalemeye aldığı tarihî sosyoloji çalışmalarının Barkey'in, Fransız ihtilâli öncesi *ancien regime*'i ile ilgili literatürün de Salzman'nın Osmanlı'yı kavrayışında etkili olduğunu altını çiziyor. Barkey'in çalışmasını, mukâyeseli tarih okuması, ampirik yöntemin kuvvetliliği ve beraberinde tarih yazıcılığı ile ilgili teorik bir tartışmayı da beraberinde içermesi açısından başarılı bulan Faroqhi'ye katılmamak mümkün değil. Özellikle, Tilly'nin bir hayli dikotomik devlet-toplum anlayışını esas almakla beraber, bu ikisi arasındaki geçişleri (gerek ayân gerek eşkıya bahislerinde) bir hayli dengeli bir şekilde sunan Barkey'in kitabı, sosyal tarihi "eşkiyaperestlik" sanan bir kısım Türk tarihçilerine örnek olmalı.⁵ Bununla beraber, Barkey'in öncü sayılabilecek çalışmasındaki Avrupa-Osmanlı mukâyese denemelerinin henüz Faroqhi'nin tarif ettiği mukâyeseli tarih seviyesine ulaşmadığı ve bu yolda Osmanlı tarihçilerinin daha yürünecek çok yolu olduğunu da belirtmemiz gerekiyor.

Kitapta, girişi izleyen ilk makale olan "Political initiatives 'From the bottom up' in the sixteenth- and seventeenth-century Ottoman Empire: Some evidence for their existence" (1-11), Prof. Faroqhi'nin bir hayli beceri ile kullandığı Mühimme ve Şikâyet defterlerine dayalı olarak

2 Yazarın Osmanlı-Avrupa tarihleri bağlamında kaleme aldığı benzer bir denemesi için bkz., "Osmanlı Tarihini Ararken", *Defter*, 20 (Bahar/Yaz 1993), 60-90 (İngilizce orijinali "In Search of Ottoman History" başlığı altında yayınlanmıştır, *The Journal of Peasant Studies*, special issue ed. by H. Berktaş and S. Faroqhi, 18/3-4 (April/July 1991): New Approaches to State and Peasant in Ottoman History, 211-241).

3 Avrupa-merkezli tarih anlayışının bir eleştirisi ve kapitalizm-öncesi toplumları ele alışta alternatif bir model için bkz., Samir Amin, *Avrupamerkezçilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Fransızcadan çev. Mehmet Sert, İstanbul 1993.

4 Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman route to state centralization*, Cornell Uni. Press, Ithaca and London 1994 ve Ariel Salzman, "An ancien regime revisited: "Privatization" and political economy in the eighteenth century Ottoman Empire", *Politics and Society* 21, 4 (1993), 393-423.

5 Devlet-merkezli tarihi aşmayı, devlet karşısındaki sınırlı ve merkeze entegrasyona her an hazır güçleri "Robin Hood"laşmak olarak algılayan böyle bir çalışma için bkz., Sabri Yetkin, *Ege'de Eşkiyalar*, İstanbul 1996.

XVI.-XVII.yy. Osmanlı köylüsünün dinamikliği (tarih-dışı bir statikliğin aksi olarak) ve direnç gücünün mevcudiyetini göstermeyi amaçlıyor.

Taşradan merkeze yansıyan şikâyet ve arzuhâlleri, gerek üslûb ve gerek içerik açısından değerlendiren Faroqhi, bazen bir şahıs ya da kadı bazen de belirli bir grubun (esnaf, tüccar, ule-mâ, derviş) imzası ile İstanbul'a ulaşan bu belgeleri, çevrenin merkezdeki siyâsî mekanizmaya katılımının bir kanıtı olarak görüyor. Şahsî ya da zümre menfaatlerini bu şekilde korumaya çalışan mezkûr Osmanlı teb'asının, toplumun siyâsî merkez karşısında hiç bir insiyatif sahibi olmadığı "Oriental Despotism" modelinin dışında kaldığının altını çizen Faroqhi, bununla beraber merkezle rekâbet edecek bir "Osmanlı Sivil Toplumunu"ndan da söz etmenin imkânsızlığına dikkat çekiyor.

Aynı tür arşiv malzemesine dayanan ikinci makalede ise ("Political activity among Ottoman taxpayers and the problem of sultanic legitimation, 1570-1650", 13-41), çevrenin kendisine bırakılan bu "meşrû" siyâsî hareket alanını ne şekilde kullandığı ele alınıyor. Osmanlı arşivinde bulunan belgelerin, arzuhâl sahiplerinin kafasındaki düşünceleri birebir yansıtmamakla beraber, Osmanlı Devleti'nin "meşrûyet anlayışını belirlememizde faydalı olabileceklerine dikkat çeken Faroqhi, arzuhâl jargonu ile ilgi çekici tesbitler yapıyor.

Bunlardan ilki, Osmanlı belgelerindeki resmî gelenekçiliğin ve kadîm olana referansın, çevre tarafından da benimsenmiş olması.⁶ Arzuhâllerde rastlanan bu "kadîme referans", toplumun hafızası içinde hangi derecede yaşadığını bilemediğimiz geçmişe özlemi göstermesinden çok, şikâyet sahiplerinin kendilerini ne şekilde meşrûlaştıracaklarını bilmeleri açısından bir hayli önemli. Faroqhi'nin bu minvâlde bir diğer tesbiti, özellikle XVI.yy. sonlarından itibaren Osmanlı Devleti tarafından ilân edilen adâletnâmelerin,⁷ gerek üslûb ve gerek muhteviyat açısından taşrânın İstanbul'a ulaşan arzuhâl ve şikâyetnâmelerinde mükerreren yer bulması ki, bu Sultan'ın "âdil" sıfatıyla ön plana çıktığı ve resmî bir meşrûyet propagandası olarak da değerlendirilebilecek adâletnâmelerin çevrede kabul gördüğü ve ters çevrilerek merkeze yönelik kullanıldığı anlamına geliyor. Toplumun devlete karşı bu "meşrû direnci", yazarın belgelerde rastladığını zikrettiği ve bu belgelerde dikkat çeken üçüncü bir unsur olarak belirtilebilecek tehditkâr ifâdelerle somutlaşıyor. Taleb edilenlerin gerçekleşmemesi durumunda, "kaçgun olabileceği"ne dikkat çeken bu tür ifâdeler, birer "köylü işyanı" olarak tasvir edilememekle beraber köylülerin kaçgun ve sistem dışı benzeri hareketlerinin merkeze karşı bir protesto hüviyeti taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla beraber, yazarın da belirttiği üzere, Osmanlı toplumunda mevcut bu potansiyel direnci modern anlamda bir siyâsî katılım olarak algılamak da anakronik bir yaklaşımdan öteye geçemiyor.

"Sainthood as a means of self-defence in seventeenth-century Ottoman Anatolia", başlıklı üçüncü makale de (43-58), esas olarak aynı temayı işlemekle beraber, merkezî otorite ile re'aya arasında aracı rolü oynayan tasavvuf erbâbına dikkat çekiyor ve XVII. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde mahallî halkı temsilen devletin karşısına çıkan şeyhlerin takındıkları siyâsî tavırlardan misâller veriyor. Bünyesinde barındırdığı türbe ve zaviye sâyesinde, mücâvir köylerin aksine köylülerce terkedilmemiş olan Hacıbektaş köyünde derbentcilik yapan zaviyedârlar, vergi muafiyetini müdafaa için Divân'a başvuran Şebinkarahisarlı bir şeyh, saldırıları fazla vergi ile köylüleri kaçırarak mülkî âmirleri merkeze şikâyet eden Larende'deki Mevlevî vakfı mütevellî heyeti ile Denizli'deki bir halvetî şeyhi, Celâlîler'le işbirliği yaparak mülkünü genişletme sevdâsındaki Malatya Hacıbektaş tekkesi şeyhi ve göçebelerin hareketlerini meşrû-

⁶ Gelenekçiliğin, Osmanlı'nın iktisadî hayata bakışındaki üç temel öğeden biri olarak değerlendirilmesi için bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi". V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler içinde. TTK B.evi Ankara 1990, 21-22.

⁷ Osmanlı adâletnâmeleri ve bunların Yakın Doğu devlet geleneğine uzanan kökenleri için bkz. Halil İnalcık, "Adâletnâmeler". TTK Belgeler, II/3-4 (1965), 49-93.

laştırma görevi üstlenen şeyhler, siyâsî otorite ile tarikat şeyhleri arasındaki ilişkilere dâ'ir daha çok İstanbul merkezli bilgiferimize, mahallî boyutta katkı sağlıyor.⁸

Kitapta yer alan dördüncü makalede ise (59-84), ("Town officials, timar-holders, and taxation: The late sixteenth-century crisis as seen from Çorum"), ilk üçünden farklı bir konu inceleniyor. XVI.yy.'da Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısında önceleri gerileme daha sonra ise "kriz" ya da "değişim" kavramları ile açıklanagelen değişikliklerin, bir Orta Anadolu kentini ne şekilde etkilediği sorusuna cevap arayan yazar, 1595-1597 tarihli bir kadı sicili merkezli olarak çoğu zaman başarıyla yaptığı gibi tekilden tümele ulaştığı bir mikro-tarih örneği sergiliyor.

XVI.yy. sonu itibarıyla nüfusu pek değişmeyen ve bölgelerarası ticârette pek önemli bir rol oynamayan Çorum'da, mezkûr kriz süreci kendini, timarlıların vergi toplama haklarını devri, kadı yerine kethüdânın devlet ile toplum arasında aracı olarak ön plana çıkışı, ikinci el iltizâm satışları ve malikâne oluşumu gibi değişikliklerle hissettirmiş ve ilk üç makalede işlenen mevcûd mahallî rahatsızlıkları İstanbul'a şikâyet Çorumlular tarafından bizzat aralarından seçilip başkente gönderdikleri bir temsilci vasıtasıyla gerçekleştirilmiş gözüküyor.

"Political tensions in the Anatolian countryside around 1600. An attempt at interpretation", başlıklı beşinci makalesinde (85-98), mezkûr krizin tarih yazıcılığında değerlendirilişi ve Anadolu'da yol açtığı toplumsal hareketliliğin ne şekilde yorumlanabileceği üzerinde duran yazar, Avrupalı tarihçilerden de örnekler vererek, tarih çalışmalarında sadece devletin değil, artık toplumun da tarih objesi olarak görüldüğünün altını çiziyor ve vergi alanının değil, vergi verenin tercih edildiği bu anlayışı biraz kolay bir genelleme ile "sosyal-demokrat tarihçilik" olarak adlandırıyor. XVI.yy. sonu Anadolu'sunda ortaya çıkan değişim sürecini ele alan tarihçilerden M.Akdağ'ı, bu tür bir tarihçilik anlayışının ilk temsilcisi olarak kabul eden yazar, silâh teknolojisinde devrim, nüfus artışı, iklim ve ekonomik değişimler gibi konjektürel değişimler gibi parametreler etrafında Akdağ'ın çalışmalarını yeniden ele alıyor ve yine Osmanlı kırsal kesimindeki sosyal hareketliliğin birer köylü isyânı değil ancak ad hoc menfaat peşindeki askerî isyanlar olduğunu belirtiyor.

Hemen bu makaleyi ta'kid eden bu yazarın kitabının girişinde tarif ettiği sahalıların paradigması alışverişini somutlaştırdığı "Seeking wisdom in China: An attempt to make sense of the Celâlî Rebellions", başlıklı makalesinde (99-121), Celâlî isyanları ile ilgili yukarıda zikredilen tesbitler 20 yy. Çin tarihine aid bir okuma ile daha anlamlı bir hâle getirilmeye çalışılıyor.

Zirâî temele dayanan, çağdaşlarına oranla gelişmiş bir merkezî bürokrasi tarafından idâre edilen, taşra toprak idâresinin timar sistemine dayandığı, zamanla birinde mültezimlerin diğerinde aristokrasinin önplana çıktığı her iki imparatorluğu yekdiğerini anlamak için elverişli addeden Faroqhi, Çin'de asker-eşkıya (soldier-bandit) olarak adlandırdığı genç köylü eşkıya gruplarının yağmalanması meşrûlaştırmak için devlet ordusuna girmeleri ve köylülerin bunlara karşı gösterdikleri tepkilerden bahsederek bu modelin Celâlî İsyânları için de kullanılabileceğini vurguluyor. Bir önceki makalede de savunduğu üzere, Faroqhi'ye göre Celâlî isyanlarının esas sebebi, nüfus artışının köylüyü bulunduğu yerden sürükleyecek oranda olması değildir. Çin örneğinde de görüldüğü gibi, vergi yükü ağırlaşan genç köylüler, çiftçiliği terkedip merkezin ve taşra ricâlinin kapılarını açtığı paralı ve ateşli silâhlı birliklere katılmak sûretiyle ekonomik açıdan rahatlamakta, ancak bu da gelirin büyük kısmı zirâî vergilere dayanan merkezin gücünü ve câri olan timar sistemini büyük oranda zedelemektedir.

Faroqhi'nin, Osmanlı tarih araştırmaları için faydalarına alışılmadık şekilde dikkat çektiği Çin tarihi, kanaatimizce de Osmanlı ile önemli ölçüde paralellikler taşıyor. Gerek bu şekilde husûsî bir vak'a için model idhâli, gerekse Osmanlı araştırmalarından daha uzun bir geçmi-

⁸ Yakın zamanda neşredilen benzer bir çalışma için bkz.. Christoph K. Neumann, "19'uncu yüzyıla girenken Konya Mevlevî Aştanesi ile Devlet arasındaki ilişkiler". Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s.2 (Mayıs 1996), 167-179

şe sahip bazı sahalardan tarih yazıcılığı ile ilgili bir kısım temel yaklaşımların transferinin gelecekte sağlayacağı muhtemel faydalar. Prof. Faroqhi'nin bu ufuk açıcı öncü denemelerini bir hayli anlamlı kılıyor.

Kitapta yedinci makale olarak yer alan (123-132), "Black Slaves and Freedmen celebrating (Aydın, 1576) "başlıklı inceleme, Osmanlı araştırmalarında gün geçtikçe önem kazanan köle ve kadınların tarihinden bir sayfayı, 1576 senesinde Aydın'da zencî kölelerin düzenlemiş olduğu şenlik ve devletin buna karşı tutumunu, Mühimme defterleri ve ikinci elden kaynaklar yardımıyla gün ışığına çıkarıyor.

Bunu ta'kib eden iki çalışma ise ("Counterfeiting in Ankara", 133-143 ve "The Life and Death of Outlaws in Çorum", 145-161), Ankara ve Çorum kadı sicillerine dayalı olarak Orta Anadolu'nun XVI.yy. sonuna aid suçlu profiline somut örnekler veriyor. Ankara'da, kalpazanlık yaptığı komşuları tarafından yetkililere bildirilen Abdî b. Murad, devalüasyonlarla sarsılan ve gittikçe daha fazla parasallaşan dönemin Osmanlı ekonomisinin suça ve kolay para kazanmaya ittiklerinden sadece biri. Çorum, Sorgun ve Osmancık ahâlisine yollarda saldırıp eşkıyalık yapan ve Sorgun'un zengin ve nüfuzlu kadısı ile girdikleri mücadele sonrasında 1595/96'da idâm edilen eski sipâhi Canfedaoğlu ve arkadaşları ise, "levend eşkıyası" ya da "Celâlî" lakablarıyla genelleştirdiğimiz kalabalıktan, kadı sicillerine 16 belge ile yansıyan mahkemeleri sâyesinde ismi ve cismi ile karşımıza çıkan bir kısmı.

Modernlik-öncesi birçok coğrafyada olduğu gibi Osmanlı topraklarında da, en sık rastlanan organize suç olan eşkıyalık ve devletin bununla mücadele yolları, kitapta yer alan son iki makalenin de konusunu teşkil ediyor. "Rauber, Rebellen und Obrigkeit im osmanischen Anatolien" adlı ilk incelemesinde (163-178), eşkıyalık olgusuna açıklık getirmeye çalışan Faroqhi, Osmanlı belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla devlet için her şakinin âsi anlamına geldiğini ancak isyân ile yağmanın da tefrik edilmesi gerektiğinin altını çiziyor.

Yeniçağ Avrupa'sı'nda eşkıyalık hareketleri ile Karlofça sonrası zuhûr eden Osmanlı eşkıyaları arasında genel anlamda bir paralellik yakalayan yazar, ticâreti ve Hacc yolculuğunu tehdit eden Anadolu eşkıyalarına karşı, devletin aldığı önlemleri Çal'ın köyleri ölçeğinde inceliyor ve BOA'a bulunan MM 4017 no'lu bir defterde rastladığı "nezir", yani söz konusu köylere civârında belirtilen suçun ortaya çıkması hâlinde devletçe köylülere ortak bir para cezası yüklenmesi üzerinde duruyor. Modernlik öncesi Avrupa'da da zaman zaman rastlanan böyle bir toplu mükellefiyet ile devlet, köylülerin eşkıyaya yataklık etmesinin önüne geçmeye çalışıyordu.⁹

Tabii Osmanlı Devleti'nin eşkıyalarla mücadelesinde tek yol bu değildi. Çal köylülerini para cezası ile tehdit eden devlet, kendi meşrûyeti için de bir hayli önemli olan hacc yollarının emniyetini sağlamak için çöl bedevilerine para gönderiyordu.¹⁰ Kitapta son sırada yer alan (179-196) ve daha önce yayınlanmamış olan makalesinde ("Robbery on the Hajj road and political allegiance in the Ottoman Empire, 1560-1680") Faroqhi, merkezin ve Suriye'den Hicâz'a Osmanlı taşra idârecilerinin bedevilerle kurdukları ilişkileri inceliyor. Temel geçim kaynakları yağma olan bedevileri, verilen rütbe, para ve hediyelerle hacc kervanlarına saldırmaktan alıkoymaya çalışan devletin netice itibârıyla amacına ulaştığı söylenebilir. Coğrafi sebeplerden dolayı, yerleşik hayata geçiş yolu ile Osmanlı sistemine tam bir entegrasyonu mümkün gözükme-

⁹ Osmanlı cezâ sisteminde nezrin kullanıldığı birçok alan mevcuttu. Bunlardan biri olarak, kendilerine bağlı aşiretlerin yaylak ve kışlaklar arasındaki seyahatleri esnâsında çevreye zarar vermemeleri hususunda kethüdaların kefaleti zikredilebilir. Bu kefalet, zararın vukûbulması hâlinde yüksek miktarda *nezr* ödenmesinin kethüdaya yüklenmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640"* Ankara 1997. 115 ve 165. Uygulanışı ve uygulanma alanı tam olarak ortaya konmamış "nezr" ile ilgili bildiğimiz kadarıyla henüz bağımsız bir çalışma yapılmamıştır.

¹⁰ Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin hacc organizasyonu ve bunun devlet için taşıdığı önem hakkında ayrıntılı bilgi için. S. Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, İstanbul 1995 (orijinali, *Herrscher über Mekka*, Münih 1990).

yen çöl bedevileri¹¹ için bulunan bu *ad hoc* çözüm, esâsen Osmanlı idâre anlayışının pratikliği ve esnekliğini gösteren müşahhas misâllerden biri olarak değerlendirilebilir. Buna ilâveten, Faroqhi'nin dikkat çektiği bir diğer husus daha varki, bu da Hacc yolculuğu sırasında verdikleri ve bazen de vermedikleri çeşitli hizmetlere mukâbil hacılardan para alarak geçinen resmî görevlilerdir.

Prof. Faroqhi'nin, devlet ile çoğu zaman onun çizdiği kurallar çerçevesinde "boy ölçüşmeye" kalkışan Osmanlı toplumundan kesitler sunduğu ve genel olarak tanıtmaya çalıştığımız bu kitabı, gerek tarih yazıcılığı gerekse ele alınan temel tema itibarıyla Osmanlı tarihi ile direkt ve indirekt ilgilenenler için son derece ilgi çekici. Osmanlı tarihi ile ilgili akademik araştırmaların, sadece bir devlet ve diplomasi tarihi olmaktan çıkarak iktisâdî ve içtimâî hayat ile ilgili yayınların da literatürde gittikçe daha geniş hisse sahibi olmasında önemli bir payı olduğuna inandığımız Faroqhi'nin bu çalışmalarında, bizce özellikle dikkate değer iki önemli nokta var. Bunlardan ilki, oryantalist geleneğin tesiriyle uzun bir süre özellikle Türkiye dışı Osmanlı araştırmalarına hâkim olmuş, "tarih-dışı ve statik Osmanlı" anlayışının, "değişebilen ve tarihî olan Osmanlı" ile yer değiştirmesi. Bir diğeri ise, "Osmanlı toplumu" olarak adlandırdığımız ve temelde tarihçilerin retrospektif bir anlamlandırması olan yığının tarihinin, devletin tarihinden bağımsız ya da sürekli onun antitezi olarak değil, ancak "birlikte ve birinin taraftarı olmadan" yazılabileceği husûsudur.

Gültekin YILDIZ

Taef Kamal El-Azhari, *The Saljuqs of Syria, During the Crusades 463-549 A.H./1070-1154 A.D. (Haçlı Seferleri Sırasında Suriye Selçukluları, H. 463-549/M.1070-1154)*, Berlin 1997, 389 s. Klaus Schwarz Verlag.

Eser Emeritüs Prof. Dr. C.E.Bosworth'un bir önsözü (Foreword, s.1-2) ile başlıyor. Prof. Bosworth'a göre Selçuk Türkleri'nin h.5/m.11. yüzyılın başlangıç yıllarında Orta Doğu'ya ulaşmaları İslâm dünyası için büyük önemi hâiz bir olaydır. Selçuk âilesinin önderleri önce İran ve sonra Irak'da hâkimiyetlerini kuvvetlendirmişler, Şif Büveyhîler'in yerini almışlar ve daha batıda Selçuklu hanedanının öteki şubelerini kurmuşlardı. Nitekim Selçuklular'ın Rum veya Anadolu'da bir sultanlık kurmaları, iki-üç yüzyıl sonra Osmanlı hanedanının zaferine yol açmıştı.

Sultan Alp Arslan'ın oğlu Tutuş'un kurduğu Selçuklu kolu h. 471/1078'den 511/1117'ye kadar Suriye'de iktidarı elinde tutmuştur. Dr. Taif el-Ezheri'nin bu çalışması Suriye Tarihi'nin bir meselesini aydınlatmaktadır. Selçuklular hüküm sürdükleri dönemin büyük bir kısmında Doğuda Haçlılar ile karşılaştılar. Ancak bu konu tarihçilerin yeteri derecede dikkatini çekmemiştir. Dr. Taef araştırmasını geniş ölçüde devrin Arap ve Batılı kaynakların tetkikine dayandırmış, böylece Suriye'de kısa sürede yaşamış Selçuklu hanedanının tatmin edici bir tasvirini ve oradaki tarihi önemini ortaya koymuştur.

İçindekiler (Table of contents, s.3) ve Özet (Abstract, s.4-6) başlıklarından sonra eserde, doktora tezinde münakaşa edilen meseleler sıralanmıştır (s.7). Bu sayfada Dr. Taef yedi konu üzerinde durmaktadır. Eserde; Teşekkür (Acknowledgement, s.8), kullanılan transkripsiyon (System of Transliteration, s.9), Kısaltmalar listesi (List of Abbreviations, s.10-11)'nden sonra Giriş (Introduction, s.12-13) kısmı gelmektedir. Dr. Taef bu bölümde tarihî olaylarla ilgili bir gi-

¹¹ 20. yüzyılın başında dahi, bedevilerin hacılara yönelik saldırgan tutumunda bir değişiklik olmamıştı. Ancak hedefleri bu kez deve kervanları değil. Sultan II. Abdülhamid'in hacc yolculuğunu hızlı ve emniyetli bir hâle getirmek ve Osmanlı Orta Doğu'sunu birleştirmek için inşa ettirdiği Hicaz Demiryolu idi. Ufuk Gülsoy. *Hicaz Demiryolu*. İstanbul 1994. 134-137.